

УДК 519.86:336

АТАМАНЮК Ю.А.

Академік, Заслужений працівник сфери послуг України

МАХОРТОВ Ю.

д.е.н., професор

СТАЛИЙ РОЗВИТОК І ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація

Природні ресурси Землі вичерпуються, а населення – споживачі цих ресурсів, невпинно зростає. Єдина можливість розв'язки цієї глобальної проблеми це: сталий розвиток, екологізація економіки і зміна філософії життя людини, зміна її ціннісних пріоритетів. Інноваційні технології, а це значить освіта і наука повинні бути пріоритетами влади, особливо в Україні, де переважають застарілі технології у виробничій діяльності.

Ключові слова:

Сталий розвиток, екологізація виробництва природоруйнівні технології, переспоживання природних ресурсів, застарілі технології, чисте виробництво, людський капітал, інноваційні технології, зміна філософії життя людини.

Сучасні темпи економічного розвитку загострили проблему обмеженості природних ресурсів, виникла необхідність підвищення екологічних вимог до економіки. Особливо відчутно це стало після демографічного вибуху ХХ століття, який і спричинив глобальну екологічну кризу на планеті. Із розвитком людського суспільства ресурси Землі вичерпуються, а населення, тобто кількість споживачів цих ресурсів, навпаки, зростає.

До 2020 року за підрахунками спеціалістів населення планети досягне 8 млрд. Забезпечення такої кількості людей необхідними предметами споживання, не погіршуючи при цьому стан природного середовища, перетворюється в глобальну

проблему. За даними світових експертів, працівникам сільського господарства треба тільки за перші 20 років цього століття виробити стільки продуктів харчування, скільки їх було вироблено за останні 10 тисяч років історії цивілізації. Досягти цього неможливо, тому що господарська ємність біосфери (межа її стійкості) – 1% чистої первинної глобальної продукції біоти. Сучасне ж пряме споживання людством біопродукції в 10 разів більше від межі стійкості біосфери.

На сучасному етапі традиційна модель економічного росту розвинених країн вичерпала себе, і не може бути запропонована для інших країн як зразок. Це положення домінує в документах ООН, багатьох виступах на міжнародних конференціях. В них, зокрема, зазначається, що **західна модель розвитку не підходить більш ні для кого, єдина можливість розв'язки глобальних проблем сьогоднішнього дня – це сталий розвиток**. Модель розвитку, яка склалася, і відповідний характер виробництва та споживання не є стійким для багатих і не можуть бути повторені бідними. Про це свідчить хоча б той факт, що споживання природних ресурсів і об'єм забруднень на душу населення в розвинених країнах перевищують аналогічний показник у країнах, що розвиваються у 20-30 разів. Для досягнення всіма країнами світу рівня розвитку і споживання передових країн знадобилося б збільшити використання трудових ресурсів і кількість забруднень ще в десятки разів, що не можливо в силу обмеженості ресурсів і природних екологічних обмежень.

Так, якби рівень споживання в усіх людей був таким, як у США, то людству потрібна була би площа, вчетверо більша за Землю. Пересічний американець потребує 9 га простору, щоб регулярно задовольняти свої потреби, тоді як, наприклад, пересічний українець, поляк, німець – по 4,5 га. На промислово розвинені країни світу припадає біля 2/3 світового споживання алюмінію, міді, свинцю, нікелю, олова, цинку і ¼ об'єму споживання енергії. При цьому за останнє століття господарська діяльність в індустріальних країнах забезпечила 2/3 об'єму викидів в атмосферу газів, які створюють парниковий ефект, що загрожує клімату Землі. Енергоспоживання в цих країнах супроводжується виділенням в атмосферу приблизно ¼ загального об'єму окислів сірки, азоту, які спричиняють кислотні опади. Промисловість розвинених країн дає більшу частину шкідливих хімічних відходів і майже 90% вуглеводів, які містять галогени, при поступанні яких в атмосферу руйнується озоновий шар Землі. Все це свідчить про те, що сучасний тип розвитку і його економічна концепція дестабілізуючі по відношенню до навколишнього середовища. Стало очевидним, що задачі економічного і соціального розвитку повинні бути визначені з урахуванням його сталості і відповідності екологічному імперативу.

Теорія сталого розвитку стала мабуть найбільш досліджуваною й цілком практичною теорією-всі розвинені країни світу висловили намір прямувати до сталого розвитку. За останні роки всі концептуальні офіційні державні й міжнародні документи використовують поняття сталого розвитку як базову ідеологію.

За визначенням світової комісії ООН з розвитку навколишнього середовища, сталий розвиток – це такий розвиток, який забезпечує потреби нинішнього покоління без втрат для майбутнього покоління забезпечити свої власні потреби.

Основні принципи сталого екологічного безпечного розвитку суспільства це:

- соціально-економічний прогрес має виявлятися не тільки у нарощуванні обсягів вироблених матеріальних благ, а у зміні ставлення людини до самої себе і свого місця в навколишньому світі;

- зміна ціннісних пріоритетів людини, головним з яких повинні бути устремління особистості до вдосконалення внутрішнього духовного потенціалу, розкриття людини відповідно до власної внутрішньої природи;

- реалізація нової поведінкової домінанти людини в природі і суспільстві, забезпечення її руху до ноосфери як тепер, так і на віддалену перспективу;

- визначення розумної (достатньої) межі задоволення власних потреб, тобто обмеження споживацьких інстинктів людини (зміна її філософії життя);

- органічне триєдине поєднання економічної, соціальної і екологічної сфер, за визначальної ролі останньої;

- економічне зростання обмежується екологічним імперативом;

- забезпечення збалансованого розв'язання соціально-економічних завдань і збереження природного середовища та природно-ресурсного потенціалу;

- захист навколишнього природного середовища і турбота про нього повинні бути сумісні з економічним зростанням, оскільки воно задає як передумови, так і обмеження економічного розвитку;

- реалізація концепції чистого виробництва, контроль за забрудненням навколишнього середовища замінюється на стратегію запобігання забрудненню і гармонізації взаємовідносин екології і економіки;

- економічне зростання обмежується екологічним імперативом;

- забезпечення збалансованого розв'язання соціально-економічних завдань і збереження природного середовища і турбота про нього повинні бути сумісні з економічним зростанням, оскільки воно задає як передумови, так і обмеження економічного розвитку;

- економічне зростання відбувається на основі нових екологічно чистих технологій, здійснюється перехід від товаропродукууючої до обслуговуючої економіки, яка забезпечує природні потреби людства;

- виробництво послуг та інформації набуває домінуючої ролі, знання й інформація стають провідною продуктивною силою суспільства.

- Формування суспільства сталого розвитку – це нелегкий, довготривалий, але вкрай необхідний, еволюційний процес. Сталий розвиток щодо розвитку суспільства означає поліпшення якості життя людей з таких головних напрямків:

- соціальне та економічне забезпечення;

- екологічно сприятливе середовище для життя;

- підвищення безпеки життя;

- покращення стану здоров'я.

У 1997 році Україна підтвердила прагнення йти шляхом сталого розвитку. Того ж самого року в Україні на державному рівні створено Національну комісію сталого розвитку.

Група фахівців у 2000 році підготувала проект Концепції сталого розвитку України, який ґрунтується на зазначених вище принципах і враховує національні пріоритети й особливості розвитку.

Проект Концепції схвалено на засіданні Національної Комісії сталого розвитку як основу для розробки стратегії сталого розвитку України. Концепція сталого розвитку України розроблена як рамковий документ для підготовки відповідних законодавчих актів. Стратегія сталого розвитку України має дати механізми узгодження економічної, соціальної та екологічної складових збалансованого розвитку суспільства в країні, систематизувати план дій і терміни виконання конкретних етапів. На жаль із за відсутності політичної волі і розуміння неминучості цього процесу в розвитку суспільства, ідея сталого розвитку не стала на сьогодні загальнодержавним пріоритетом в Україні.

Важливою складовою сталого розвитку є екологізація економіки. У загальному плані екологізація – це врахування можливих наслідків впливу людини на природне середовище з метою звести до мінімуму негативні результати природоперетворюючої діяльності. Ця тенденція – актуальна потреба нашого часу, яка в кінцевому результаті зможе розв'язати екологічну проблему як на глобальному рівні, так і на регіональному й локальному рівнях.

Екологізація природокористування – це зменшення впливу на людину і природу процесів виробництва та споживання одиниці продукції, що призводить до соціальних, економічних або екологічних наслідків (забруднення, прямий вплив на організм людини, вплив на біологічні об'єкти, тощо). Для розробки концепції екологізації необхідно суттєво змінити пріоритети і цілі всієї економіки. Потрібно переглянути напрями структурної та інвестиційної політики, науково-технічного прогресу. Цього вимагає і загальносвітова тенденція – це перехід людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій. Економічне зростання в інформаційному суспільстві досягається на основі нових технологій, виробництво послуг та інформації набуває домінуючої ролі. Створення високих технологій через інформацію, яка використовується у виробництві кінцевого продукту. Інакше кажучи, знання й інформація стають провідною продуктивною силою.

Зрозуміло, що зазначені процеси будуть суттєво змінювати структуру економіки і впливати на її екологізацію.

У час переходу до суспільства сталого розвитку надзвичайно важливу роль відіграє людський капітал, а освіта і наука - провідні сфери формування людського капіталу. Гроші на освіту і науку – це ресурси в людський капітал на нагромадження знань, умінь, навичок, духовність людини. Доведено, що інвестиції в людський капітал найпродуктивніші і не бувають збитковими. Недаремно в розвинених країнах світу людський капітал розглядається як найцінніший виробничий ресурс і могутній фактор соціально-економічного розвитку. До речі, за

офіційними оцінками в Японії понад 80% продуктивного багатства зосереджено у формі людського капіталу – знань та кваліфікації.

На жаль в Україні рівень освіти, а від так і освіченості суспільства за європейським виміром найнижчі в Європі.

Відомо, що у разі виділення на науку менше ніж 2% валового внутрішнього продукту (ВВП) розпочинаються руйнівні процеси не лише в самій науці, а й у економіці та суспільстві в цілому. Розвинені країни світу спрямовують на науку 2,5-3,5 % ВВП, а Україна – менше 0,5%. Якраз це і пояснює, чому економіка України надвитратна і має високу енерго- та матеріаломісткість. На одиницю ВВП США використовує 3 кг. природних ресурсів, ставиться завдання – зменшити до 300 гр., а Україна – одну тонну! У нас тільки 2-2,5% природних ресурсів використовують на виробництво продукції, а 98 % витрачається накопичуючись у вигляді відходів, які кожні 15 років подвоюються. І якщо у Японії 70% відходів переробляються, то на Україні тільки 5%. Як результат - кожного року в Україні утворюється більше відходів виробництва, ніж у 12 країнах ЄС разом взятих! Понад 260 тис. га займають звалища, яких на території України нині налічується близько 11 млн. Україна – великий смітник у центрі Європи. Зазначене свідчить про використання на Україні старих недосконалих технологій в народно-господарському комплексі. А старі технології різних виробництв орієнтовані не на утилізацію, а на скид відходів у відвали. Нині у відвалах накопичено десятки мільярдів тон гірських порід, вони займають сотні тисяч гектарів землі, забруднюють довкілля. На утримання відвалів і звалищ сміття витрачається до 25% вартості виробництва продукції. **Тобто йде переспоживання і виснаження природних ресурсів.** Досвід розвинених країн засвідчує, що тільки впровадження у виробництво сучасних новітніх високих технологій може оптимізувати природокористування і зорієнтувати економічну діяльність на ресурсозбереження і безвідходні або маловідходні технології. **Тільки впроваджуючи високі технології ми зможемо успішно замінити застарілі малоефективні природоруйнівні технології у сільському господарстві і промисловості, які зумовлюють невинну деградацію навколишнього середовища, низьку якість і високу собівартість продукції, непомірно великі матеріальні й енергетичні витрати.** Це єдиний шлях, який дозволить реалізувати концепцію чистого виробництва і забезпечить раціональне використання природно-ресурсного потенціалу держави.

Разом з цим, важливою умовою формування сталого розвитку України є структурна перебудова економіки, розробка ефективної структурної політики, яка передбачає визначення пріоритетів у розв'язанні економічних екологічних, соціальних, регіональних, науково-технічних й інших проблем, і у відповідності з цими пріоритетами розвиток певних галузей і видів діяльності. Суть екологічно-орієнтованих змін структури економіки полягає у стабілізації росту і об'ємів виробництва природоексплуатуючих, ресурсодобувних галузей при швидкому розвитку на сучасній технологічній основі всіх виробництв природно-продуктивної вертикалі, пов'язаних із перетворенням природної речовини та одержання на його основі кінцевого продукту. Тобто мова йде про глобальний перерозподіл трудових,

матеріальних, фінансових ресурсів у народному господарстві на користь ресурсозберігаючих, технологічно передових галузей і видів діяльності. Така структурна перебудова економіки дозволить значно зменшити природоємність виробленої продукції і послуг та зменшити навантаження на навколишнє середовище, скоротити загальну потребу в природних ресурсах.

Результати приблизних підрахунків показують, що структурно-технологічна раціоналізація економіки може вивільнити 20-30% природних ресурсів, які зараз використовуються неефективно, причому кінцеві результати будуть збільшені. **У країні спостерігається гігантське структурне переспоживання природних ресурсів, що створює уявні дефіцити в енергетиці, сільському господарстві, лісовому і т.д.**

Великі резерви земельних і водних ресурсів, нафти, вугілля можуть бути вивільнені завдяки структурній перебудові в агропромисловому і паливно-енергетичному комплексах.

Таким чином, екологічно орієнтована структурна перебудова повинна передбачити широкомасштабний перерозподіл, перелив ресурсів із первинних (насамперед сільське господарство і добувна промисловість) у вторинні сектори економіки (обробна промисловість, будівництво, транспорт, зв'язок), а тоді й у третинні (сфера переважно інтелектуальної діяльності і послуг). Суттєву роль у такому перерозподілі можуть відіграти ринкові механізми, які формуються.

Перехід України на шлях сталого розвитку має свої особливості. Ці особливості пов'язані з першочерговим розв'язанням проблем, які є характерними як для України, так і для інших країн з перехідною економікою. При переході країни на шлях сталого розвитку мають бути вирішені такі завдання:

- сприяння становленню громадянського суспільства;
- подолання бідності;
- відхід від таких процесів розвитку суспільства, які призводять до його деградації;
- створення цілісної системи законодавства у сфері сталого розвитку;
- введення дієвого економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності;
- вдосконалення процедур доступу до інформації з питань навколишнього середовища та здоров'я.

Необхідними умовами для сприйняття і впровадження принципів сталого розвитку в реальне життя громадян України передусім є:

- розуміння необхідності впровадження принципів сталості;
- партнерство між гілками влади на місцевому, регіональному та державному рівні;
- партнерство між владою громадянами і громадськими об'єднаннями, приватним сектором;
- наявність громадянського суспільства;
- доступ громадськості до обговорення та прийняття рішень, консенсус при прийнятті рішень.

Слід наголосити, що ідея сталого розвитку стосується не лише сучасності: вона адресована як поколінням, що живуть зараз, так і майбутнім. Це ідеологія рівноправності всіх поколінь і всіх людей кожного покоління, справедливості у просторі і в часі, ефективного використання потенційних можливостей, збалансованості суспільного розвитку і збереження природи. Перехід до стійкого розвитку – справа надто відповідальна. Йдеться про людське життя, стратегію розвитку суспільства, держави, а в кінцевому підсумку – світу на тривалу перспективу.

Аннотація

Природные ресурсы Земли исчерпываются, а население - потребители этих ресурсов, неуклонно возрастает. Единственная возможность решить эту глобальную проблему это: устойчивое развитие, экологизация экономики и смена философии жизни людей, смена их ценностных приоритетов. Инновационные технологии, а это значит просвещение и наука должны стать приоритетами власти, особенно в Украине, где в производстве преобладают устаревшие технологии.

Ключевые слова:

Устойчивое развитие, экологизация производства, природоразрушающие технологии, избыточное потребление природных ресурсов, устаревшие технологии, чистое производство, человеческий капитал, инновационные технологии, смена философии жизни людей.

Annotation:

Earth's natural resources are exhausted, and the population - consumers of these resources is steadily increasing. The only way to solve this global problem is: sustainable development, the greening of the economy and changing the philosophy of life of people, change of their value priorities. Innovative technology, and that means education and science should be the priorities of the authorities, especially in Ukraine, where production is dominated by outdated technology.

Keywords:

Sustainable development, cleaner production, priodorazrushayuschie technology, excess consumption of natural resources, outdated technology, cleaner production, human capital, innovative technology, a change of philosophy of life.